

STEMA ȚĂRII MOLDOVEI: CAP DE BOUR SAU CAP DE ZIMBRU?

Igor BERCU

Coat of Arms of Moldavia: aurochs head or wisent head?

Summary

The heraldic coat of arms of the Principality of Moldavia represents a plastic composition of the historical past. The central element of this heraldic ensemble is the head of an aurochs. The contradictory historiographical discussions regarding the taurine species from the coat of arms of the Principality of Moldavia have started since the end of the 19th century.

Research of the oldest sources of a fragmentary nature, monetary testimonies, manuscripts, chronicles, various documents attesting to the existence of such heraldic compositions proves that once the state independence of the Principality of Moldavia is obtained the head of an aurochs became the main element of the coat of arms. Throughout, the image of the taurine changes and depicts a transitional form, from an aurochs to a bull.

In the nineteenth century there were important changes in the representation of the heraldic image, the head of the aurochs being transformed into a bull head on the royal seals of the Principality of Moldavia.

Keywords: *aurochs, the field of a shield, historical sources, coin, seal, symbolism, coat of arms, bull, Principality of Moldavia.*

Stema de Stat reprezintă expresia simbolică a evoluției istorice a unei comunități umane într-o anumită perioadă de timp și spațiu. Expresia simbolică manifestă efortul făcut de om pentru a descifra trecutul ascuns în negura timpurilor. Prin urmare: „*Ordinea semiologică, prin apropierea semnificațiilor; trebuia exclusă atât pentru a da frâu liber unor interpretări subiective, cât și pentru a putea respecta multiplicitatea obiectivă a faptelor*” (Chevalier; Gheerbrant 1995, 19).

Cu referință la stema Țării Moldovei, cele mai vechi izvoare ce ne atestă existența unor asemenea compoziții heraldice sunt cele de natură sfragistică, mărturiile de ordin monetar, manuscrise, cronici, diverse documente. Folosind aceste izvoare, putem urmări apariția și evoluția armeriilor Țării Moldovei, în speță a imaginii taurinei, mobila principală a Stemei de Stat.

Scopul, subiectului propus spre cercetare nu este întâmplător, deoarece încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, imaginea heraldică a taurinei inclusă în câmpul scutului, a constituit subiectul unei discuții în contradictoriu. Drept pistă pentru inițierea acestor discuții a servit lucrarea istoricului austriac Franz Ioseph Sulzer, care susținea că mobila principală inclusă în câmpul scutului sigilar al Țării Moldovei este un cap

de bou (Sulzer 1781, 669). Generalul P. V. Năsturel în cadrul cercetării efectuate com-bate afirmația făcută de Franz Joseph Sulzer, susținând că în stema Țării Moldovei se află un cap de bour (Năsturel 1890, 35-37). Etnograful Romulus Vuia susține că legenda despre Dragoș vodă este o legendă heraldică și se pronunță în favoarea zim-brului (Vuia 1921-22, 303).

Zoologul Eugen Botezat, într-un studiu comparativ, a demonstrat, pe baza trăsă-turilor anatomice proprii taurinelor din spațiul românesc, că în stema Țării Moldovei inițial a fost înfățișat un bour, și nu un zimbru (Botezat 1913-1914, 17-19). Conform opiniei lui Mihai Berza, în câmpul sigilar al stemei Țării Moldovei pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare este reprezentat capul de bour (Berza 1953, 85-88). La aceleași concluzii în urma cercetărilor efectuate au ajuns paleograful Damian Bogdan (Bog-dan 1956, 263-264) și heraldistul Aurelian Sacerdoțeanu (Sacerdoțeanu 1968, 65-68).

O primă informație scrisă despre taurina ce se regăsește ca imagine într-un act de ordin sigilar datat cu 1387, o depistăm în cea mai veche cronică intitulată *Acesta este letopisețul, de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei* (Cronicile 1959, 14). Letopisețul se începe cu următoarele cuvinte: „În anul 6967 (1359) a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, după un bour, la vânătoare și a domnit 2 ani” (Cronicile 1959, 14) în țara la est de Carpați¹. Prin urmare, această mențiune scrisă leagă simbolic spațiul descălecării Țării Moldovei cu bourul² și nici într-un caz cu o altă taurină care pe parcursul secolelor au populat spațiul românesc. În aceeași ordine de idei este necesar de accentuat că a constituit o emblemă teritorială capul de bour, a cărei origine și moment de apariție este dificil de a stabili. La rândul său, primii descălecători cunoscuți ai Țării Moldovei – Dragoș și descendenții săi, Sas și Balc – nu au purtat armeriile țării cu capul de bour (Gorovei 1972, 266). După cum afirmă medievistul român Ștefan S. Gorovei, voievodul Maramureșului Dragoș și fiul său Sas au folosit paralel stema cu bourul alăturat de cea proprie de familie. Afirmația sa bazându-se pe existența cunoscutei spade de la Muzeul Topkapu din Constantino-pol, pe care o atribuie uneia dintre cele două personalități a primului descălecat a Țării Moldovei. Pe „*mărul*” sabiei se află două aplice cu însemne heraldice. Unul repre-zintă o săgeată cu vârful în sus, așezate deasupra unei semiluni ale cărei coarne sunt surmontate de câte o steluță. În opinia lui Ștefan S. Gorovei, această reprezentare este stema neamului lui Dragoș vodă, cunoscută sub numele ei polonez *herbul Drag-Sas* (Gorovei 2012, 446). Celălalt nu este altceva decât capul de bour în cea mai arhaică versiune cunoscută (Gorovei 2012, 457, fig. 1-2/2-3).

Semnificația simbolistică a capului de bour, inclus în stema Țării Moldovei a con-stituit un subiect separat de investigații. Cercetătorul Ștefan S. Gorovei îi atribuie ca-pului de bour sensuri mitico-rituale (cu rădăcini ce merg până în Preistorie), legându-l

¹ În varianta slavă a letopisețului, termenului *bour* îi corespunde termenul *myp* și nu *zyop*. Prin urma-re, prima mențiune scrisă despre taurina ce se va regăsi ca imagine heraldică a Țării Moldovei pe izvoare sigilare și monetare va fi *capul de bour*.

² Cezar în memoriile sale susține: „*Ca mărime, sunt mai mici decât elefanții, ca înfățișare, culoare și conformație sunt ca taurii negri. Puterea lor este mare și mare le este și iuteala, ei nu cruță nici oamenii, nici animalele odată ce i-au zărit. Sunt prinși cu trudă în gropi adânci, apoi omorâți. Tinerii barbari se călesc prin această vânătoare anevoioasă și se antrenează așa pentru război*”.

Fig. 1

Fig. 2

de anumite practici a unui cult străvechi, ce s-a dezvoltat în aria Carpaților nordici care includea printre alte manifestări și un rit cinegetic terminat prin imolarea unui animal pe malurile unui râu (Gorovei 1972, 265). Această practică ar explica unele aspecte ale legendei despre primul descălecat al Țării Moldovei, consemnata în vechile letopisețe, precum și reprezentarea heraldică doar a capului de bour, și nu a taurinei întregi.

O abordare similară, cu referire la taurina urmărită de voievodul Maramureșului, o găsim în *Cronica moldo-rusă*: „Și între ei era un bărbat înțelept și viteaz, anume Dragoș și a pornit cu drujina lui la vânatoare de fiare și au aflat supt munții înalți urma unui bour și au pornit pe urma bourului prin munți înalți și au trecut peste plaiurile înalte, adică munții și au ajuns pe urma bourului la locuri de șes frumoase și au prins din urmă călări pe bour la un râu, pe mal, sub o salcie și l-au omorât și s-au ospătat din vânatul lor” (Cronicile 1959, 159-160).

Spre deosebire de letopiseț și *Cronica moldo-rusă*, *Cronica Anonimă a Moldovei* atestă o altă specie de taurină: „Și era între ei un bărbat cuminte și viteaz cu numele Dragoș și s-au pornit o dată cu tovarășii săi la

vânat de fiare sălbatice și au dat pe sub munții cei înalți de urma unui zimbru și s-au dus pe urma zimbrului peste munții cei înalți și au trecut munții și au ajuns tot pe urma zimbrului la niște șesoase și prea frumoase locuri și au ajuns pe zimbrul la țărnul unei ape, sub o răchită și l-au ucis și s-au ospătat din vânatul lor” (Ardeleanu 1985, 3).

Letopisețul de la Bistrița, cu referire la taurina vânată stipulează următoarele: „Venit-au Dragoș Voievod din Maramurăs din Țara ungurească la vânat după un zimbru și au domnit doi ani” (Cronici 1895, 49). După cum rezultă din *Cronica Anonimă a Moldovei* și *Letopisețul de la Bistrița*, taurina devenită principalul simbol heraldic al stemei Țării Moldovei este zimbrul, și nu bourul.

Legenda despre întemeierea Țării Moldovei, pusă în circuit de către cronicarul Grigorie Ureche atestă: „... că umblându păstorii de la Ardeal, ce să chiamă Maramoros, în munți cu dobitoacile, au dat de o hiară ce să chiamă buor și după multă goană ce o au gonit-o prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea fiindu și hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorénii, dacă s-au discălicat sat. Și hierul țării sau pecetea cap de buor să însemnează. Și căteaoa cu care au gonit fiara acéia au crăpat, pre carea o au chiebat-o Molda, iară apei de pre numele cățelii Moldii, i-au zis Molda, sau cumu-i zic unii, Moldova. Ajijdirea și țării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova” (Ureche 1955, 60). Conform legendei, numele cătelei Molda a determinat: „... numele apei, al târgului și, în final, al țării întregi, nu imaginea ei va figura în stema târgului și cu atât mai puțin în aceea a statului. Ci imaginea puternicei și majestoasei fiare pe care a doborât-o iscusința vânătorului ajutat de devotamentul unui mic animal” (Gorovei 2012, 444-445).

Prin urmare, sursele de ordin izvoristic, făcând referire la taurina răpusă pe malul unei ape la est de Carpați, de regulă, o identifică cu un bour. Legenda taurinei răpuse a servit drept unul din punctele de reper, pentru a explica conținutul unei steme. Legenda despre Dragoș este și o legendă heraldică. Asemenea legende erau proprii nu numai spațiului românesc, legenda despre Negru Vodă, dar și întreg spațiului Europei medievale. Practic, fiecare stemă sau blazon își avea legenda sa proprie.

În ceea ce privește bourul: „... el a fost identificat arheozoologic la vest de Prut nu mai târziu de perioada secolelor XIV-XV, la Siret și Baia” (Bejenaru 2006, 55). Bourul a fost stăpânul teritoriilor din nordul Țării Moldovei. Și nu întâmplător legenda despre descălecatul lui Dragoș este legată de această zonă.

La începutul secolului al XIII-lea, într-un registru de judecăți de la Oradea este menționată instituția specifică a vânătorilor numiți *vinatores-bubalorum*, care erau recrutați din rândul paznicilor de cirezi de vite și bivoli din pustă (Ardeleanu 1985, 5). După cum remarcă cercetătorul Ion Nania: „*Bivolarii erau negreșit oameni voinici, deprinși cu înfrângerea bivolilor sălbatici și cu intemperiiile, cunoșteau firea animalelor; locul de ședere și trecătorile ... Regii Ungariei, care organizau cu regularitate, în fiecare toamnă vânători de bouri și zimbri în Transilvania, au recrutat vânători din rândul acestor păzitori de turme. Regele Andrei al II-lea (1205–1235) le dă acestor vânători anumite privilegii ...*” (Nania 1977, 138). Instituția *vinatores-bubalorum* este anterioară regalității maghiare, iar regalitatea i-a folosit pe acești paznici și vânători de bivoli în scopurile sale. Probabil mulți dintre aceștia erau de origine română. Nu întâmplător legenda despre întemeierea Țării Moldovei ne comunică că cei care au urmărit taurina și descoperă un loc splendid pentru a se stabili aici cu traiul sunt români din Maramureș.

La rândul său cronicarul Miron Costin, inspirat de predecesorul său Grigorie Ureche face un transfer simbolic al taurinei dintr-o zonă în alta a spațiului românesc: „... știi însă că Sighetul, capitala Maramureșului, până azi are ca pecete capul de bour” (Costin 1965, 227). Relatarea autorului ne duce la ideea unui transfer de simbol heraldic pe interiorul spațiului românesc, dar nu pătruns din afara acestui spațiu³.

Eruditul domn al Țării Moldovei Dimitrie Cantemir, reflectând pe marginea compoziției stemei și trecutului țării, și-a materializat gândurile în următoarele versuri:

„Herbul țării, vechii ș-au fost ales buar,
Numele vestindu-și ca tunul prin nuăr.
Noii mai pre urmă, avîndu-l moșie,
Tot acel vechiu nume mai vestindu-l șie.
Într-această vreme cine-l stăpînește
O, Dumnădzău svinte, tu îl ocrotește,
Că mîna ta svintă l-au încorunatu-l
Și brațul tău tare l-au întemeiatu-l.” (Cantemir 1969, 5).

³ Există opinii, conform cărora mobila principală din stema Țării Moldovei, capul de bour, a fost obținută printr-o concesiune din afara spațiului românesc. În acest sens, evocăm opinia istoricului și numismatului sucevean Rudolf Gassauer, care indică drept un moment posibil anul 1325, cu referire la lupta pentru marca Brandenburg, când unul dintre dinastii *Moldovei dinainte de Moldova* ar fi putut primi, drept concesiune de arme, stema cu cap de bour din partea regelui polon Vladislav I Lokietek.

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Prin urmare, tradiția capului de bour, ca mobilă principală în stema Țării Moldovei persistă atât în scrierile cronicărești, cât și în cea a cărturarului umanist. Originea capului de bour de pe stema Țării Moldovei, domnul Dimitrie Cantemir o leagă de numele unei cetăți romane construită de împăratul Traian, cetate care ar fi existat, probabil, pe teritoriul țării, numită „*Caput Bovis*” (Cantemir 1973, 56). El menționează și existența unei monede romane descoperită în Țara Moldovei, monedă care avea pe ea un bour (Cantemir 1973, 56).

Primele reprezentări ale armeriilor Țării Moldovei au fost de ordin sigilar. Aceste vestigii datează din timpul domniei lui Petru I Mușat (1375–1391). Sigiliul lui Petru I, atârnat pe actul omagial din 1387 către regele Poloniei Vladislav al II-lea Jagiello, este unul dintre primele acte de cancelarie emise de către un domnitor al Țării Moldovei, păstrate până în prezent. Pe pergamentul respectiv păstrându-se și pecetea lui Petru I, atârnată de un „șnur de in (?)”, pecete care constituie amprenta matricei sigiliului domnului Țării Moldovei (Bița 1997, 189). Sigiliul este „*de mărime mijlocie*” (diametrul = 3,2) (Bița 1997, 198, fig. 3/4,19), legenda fiind redactată în latină. Este singurul sigiliu vechi domnesc moldovenesc în această limbă, celelalte fiind în slavonă. Amprenta sigilară conservă următoarea imagine: „*Capul de bour într-un scut triunghiular înconjurat de două cercuri de perle, între care se află inscripția..., capul de bour, cu vârfurile coamelor răsfrânte în afară... având roza în dextra și luna crai-nou în senestra, iar între coarnele bovideului, stema, probabil în cinci colțuri*” (Bița 1997, 189).

O altă sursă ce a conservat armeriile Țării Moldovei din perioada lui Petru I sunt vestigiile de ordin monetar. Pe groșii emiși de acest domnitor cu ocazia baterii primelor monede al acestui voievodat după 1377, capul de bour cu coarnele mici, în formă de liră recurvate în afară, posedând între ele o stea cu cinci colțuri răsturnată. În cantonul inferior senestru o rozetă (simbolizând soarele) flanchează botul animalului heraldic, iar în cantonul inferior dextru este plasată o lună crai-nou (Bița 1997, 192, fig. 4/2,7). Spre deosebire de amprente sigilare în care capul de bour apare inclus într-un scut, emisiunile monetare înfățișează capul aceluiași animal heraldic liber în câmpul monetar.

Primul izvor sigilar intern care permite să cercetăm evoluția în timp a stemei Țării Moldovei validează uricul prin care, la 20 martie 1392, Roman I: „... *voievod stăpânitor al Țării Moldovei din munte până la mare*” prin care domnul împreună

cu fii săi, Alexandru și Bogdan, dăruiesc lui Ivănuș viteazul: „... pentru credincioasă slujbă” (România 1992, 52-53) trei sate pe Siret. Pecetea respectivă, precum și cea de pe actul omagial către regele Poloniei din 5 ianuarie 1393, ne înfățișează un ansamblu încadrat într-un chenar cu șase lobi, un scut triunghiular cu laturile inferioare curbate, în care este plasat capul de bour cu stea în șase colțuri și cu coarnele având aceeași poziție ca în reprezentările monetare datând din domnia predecesorului său, Petru I (Bița 1997, 198, fig. 5/4,21).

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400–1432), stema Țării Moldovei este parțial modificată în aspectul animalului heraldic înfățișat atât pe sigilii, cât și pe emisiuni monetare. Începând cu anul 1409, atât sigiliile, cât și monedele vor înregistra schimbări în înfățișarea lor. Sigiliile vor: „... prezenta un cap de bour cu urechi mari și cu coarnele masive curbate înăuntru, între care e plasată o stea cu cinci colțuri (nu cu șase ca până acum), botul bourului fiind flancat la dextra de o roză, nu globulară, ci cu petalele bine conturate, iar la senestra de același gen de semilună conturată” (Cernovodeanu 1977, 84; 257, fig. 6/XXV,2). Modificările de aspect, aduse capului de bour după 1409, vor fi proprii și pentru emisiunile monetare.

Imaginea capului de bour pe sigiliile domnești ale urmașilor domnului Alexandru cel Bun, cu formatul coarnelor masive și curbat în interior, având stea cu cinci colțuri plasată între ele, cu urechile mari și cu elemente heraldice anexate pe flancuri, roză la dextra și o lună conturată la senestra, va persista neschimbat în acest mod de reprezentări de-a lungul domniilor tuturor domnilor Țării Moldovei atât în secolul al XV-lea – printre care remarcăm sigiliul lui Ștefan cel Mare din anul 1459 (Cernovodeanu 1977, 257; fig. 7/XXV,3) –, cât și în secolul următor. Printre acestea se poate menționa impresia sigilară din cancelaria lui Despot Vodă din 1563 (Cernovodeanu 1977, 257; fig. 8/XXV,4), care menține insistent aspectul devenit tradițional al capului de bour.

Spre deosebire de impresiile sigilare, emisiunile monetare de la Ștefan cel Mare și până la Ștefăniță Vodă (1517–1527) înfățișează o formă de tranziție, bour cu zimbriu, cu coarnele mult încovoiate unul spre celălalt și de lungime aproximativ egală cu lungimea capului (Cernovodeanu 1977, 281; fig. 9/XXXVII,2).

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

În secolul al XIX-lea se produc schimbări importante în aspectul taurinei heraldice a Țării Moldovei imprimate și pe sigilii. Către finele domniei lui Mihai Sturza (1834–1849), dar și în domnia lui Alexandru Ghica (1849–1853), în armeriile de stat ale țării Moldovei încep să apară, inițial în chip sporadic, apoi din ce în ce mai frecvent, în locul capului de bour capul de zimbru (Cernovodeanu 1977, 273; fig. 10/XXXIII,4). Imaginea capului de zimbru se va perpetua în sigiliile de stat și în timpul cămăcămiei lui Nicolae Vogoride (1857–1858) (Cernovodeanu 1977, 273; fig. 11/XXXI-II,6).

Stema de stat a Țării Moldovei cu capul de bour, care pe parcurs a cunoscut o schimbare semnificativă a imaginii taurinei transformându-se în cap de zimbru de pe sigiliile domnești sau al înalțelor autorități ale țării, își va găsi expresia la locul de onoare, la dextra, în mai multe însemne heraldice dintre anii 1859 și 1866 ale armeriilor Principatelor Unite. Capul de zimbru apărând însă în proporție de aproximativ 80 % din reprezentările armoriale ale noului stat românesc unificat (Cernovodeanu 1977, 87).

Stema cu capul de bour ca arme de stat n-a figurat numai pe sigilii sau pe vechile emisiuni monetare ale Țării Moldovei, ci și pe diferite monumente epigrafice în grafică laică sau religioasă. Dacă în sigiliile domnești, pe lângă imaginea capului de bour, ca element heraldic central al stemei țării, pe parcurs pătrunde și imaginea capului de zimbru, atunci în unele surse epigrafice incizat un cap de bivol. Pisania din 1660 a mănăstirii Golia din Iași (Cernovodeanu 1977, 259; fig. 12/XXVI,6) conține o reprezentare alcătuită dintr-un cartuș ce conține un cap nu de bour, ci de bivol, având un belciug trecut prin nări.

Prin urmare, pe parcursul celor cinci secole, imaginea taurinei în stema Țării Moldovei a cunoscut o evoluție constantă, iar în anumite momente capul de bour este înlocuit cu cel de zimbru sau bivol. Capul de bour devine mobilă principală în stema Țării Moldovei o dată cu obținerea independenței statale. Cea mai veche cronică intitulată *Acesta este letopisețul, de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovei* vine în sprijinul acestei afirmații. În timpul domniei lui

Ștefan cel Mare și până la Ștefăniță Vodă emisiunile monetare înfățișează o formă de tranziție, bour cu zimbru. Imaginea taurinei, în diverse surse ce conțin ansambluri de ordin heraldic în secolele care au urmat, se modifică, capul de zimbru l-a înlocuit pe cel de bour. Dar această schimbare nu a fost una majoră, ci una de moment.

O explicație în acest sens, pare a fi faptul că stema de stat putea fi legată de fluctuația faunei și că variațiile taurinelor în stema Țării Moldovei a fost condiționată de dispariția bourului⁴ și de supraviețuirea zimbrului. Informațiile contradictorii din cronicile vremii privind specia taurinei, de asemenea, puteau influența așa-numiții *rois d'arme*⁵ în procesul întocmirii stemei Țării Moldovei.

BIBLIOGRAFIE:

Ardeleanu 1985: Mihai Ardeleanu, Enigma capului de bour. În: Almanah estival. Lu-ceafărul. 1985, 1-32.

Bejenaru 2006: L. Bejenaru, Arheozoologia Moldovei Medievale (Iași 2006).

Berza 1953: M. Berza, Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare. Studii și materiale de istorie medie, vol. II, nr. 1-2, 1953, 69-88.

Bița 1997: T. Bița, Când a devenit capul de bour stema Moldovei?. Arheologia Moldo-vei. XX, 1997, 187-202.

Bogdan 1956: D. P. Bogdan, O străveche matrice de pecete românească. Studii și mate-riale de istorie medie. vol. I, 1956, 245-266.

Botezat 1913–1914: E. Botezat, Bourul sau Zimbrul. Analele Academiei Române. Mem-oriile secției științifice. tom. XXXVI, 1913-1914, 1-23.

Cantemir 1973: D. Cantemir, Descrierea Moldovei. Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu. (București 1973).

Cantemir 1969: D. Cantemir, Divanul. Ediție critică îngrijită și studiul introductiv de Virgil Cândea. (București 1969).

Cernovodeanu 1977: D. Cernovodeanu, Știința și arta heraldică în România. (București 1977).

Chevalier; Gheerbrant 1995: J. Chevalier; A. Gheerbrant, Dicționar de Simboluri. Mi-turi, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere. Vol. 1. A-D. (București 1995).

Costin 1965: M. Costin, Opere. I. Ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu. (București 1965).

Cronici 1895: Cronici inedite atingătoare de istoria românilor, adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan. (București 1895).

Cronicile 1959: Cronicile slavo-române din sec XV-XVI publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu. (București 1995).

Gorovei 2012: Ș. S. Gorovei, Animalele Țării Moldovei. Variațiuni istorice. Lumea ani-malelor. Realități, reprezentări, simboluri. Volum îngrijit de Maria Magdalena Szekely, 2012, 441-458.

Gorovei 1972: Ș. S. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants* (XIVe-XVIe siècles). Recueil du 11e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, 1972, 263-270.

---

⁴ Conform istoricului și publicistului Adalbert Szalai, bourii în Țara Moldovei dispar în jurul anului 1460. Istoricul Alexandru Filipașcu susține că ultimul exemplar de zimbru a fost vândut la Leșu în munții Bârgăului a Carpaților Maramureșului și Bucovinei.

⁵ *Rois d'arme* = regi ai armelor.

Gorovei 2012: Ș. S. Gorovei, Lumea animală în heraldica teritorială a Moldovei medievale. Reflecții neconvenționale. Volum îngrijit de Maria Magdalena Szekely, 2012, 495-506.

Nania 1977: I. Nania, Istoria vânătorii în România (București 1977).

Năsturel 1890: P. V. Năsturel, Stema României (București 1890).

România 1992: România. Istoria în documente. Album. Întocmit de Ioana Burlacu, Maria Dogaru, Silvia Popovici, Ioan Oprea, Maria Soveja. (București 1992).

Sacerdoțeanu 1968: A. Sacerdoțeanu, Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate pe care îl reflecta și rolul avut în formarea ideii de unire. Revista Arhivelor. XI, nr. 2, 1968, 11-68.

Sluzer 1781: F. I. Sluzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens. Im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen, vol. III, (Viena 1781).

Ureche 1958: Gr. Ureche, Letopisețul Țării Moldovei. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu. (București 1955).

Vuia 1921–1922: R. Vuia, Legenda lui Dragoș. În: Anuarul Institutului de Istorie Națională. I, 1921-1922, 300-309.